

Hanna K. Ulatowska, Gloria Streit Olness

Kilka uwag o znaczeniu badań nad afazją dla teorii narracji

Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja nr 1/2 (127-128), 183-189

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dociekania

Hanna K. ULATOWSKA
Gloria Streit OLNESS

Kilka uwag o znaczeniu badań
nad afazją dla teorii narracji¹

W artykule pokazujemy, do jakiego stopnia analiza narracji dostarcza materiałów ilustrujących związek między tym, co dzieje się na poziomie zdań, a tym, z czym mamy do czynienia na poziomie dyskursu. Interesuje nas zwłaszcza problem wpływu powierzchniowych struktur lingwistycznych na linearne i hierarchiczne aspekty narracji. Omawiane dane pochodzą od pacjentów z afazją, tj. osób cierpiących na zaburzenia języka spowodowane uszkodzeniem centralnego układu nerwowego. Zdolności językowe tych osób są zakłócone – w różnym stopniu – na morfologicznym, leksykalnym i składniowym poziomie języka. Pacjenci ci często zachowują jednak umiejętność tworzenia i rozumienia narracji, ponieważ ich zdolności poznawcze są do pewnego stopnia nienaruszone. Dzięki takim osobom możliwe okazuje się badanie funkcji, jakie pełnią umiejętności w zakresie morfologii, leksyki i składni w efektywnym tworzeniu i rozumieniu narracji.

Z zebranego przez nas materiału wypływają dwa zasadnicze wnioski. Po pierwsze, wymiar linearny narracji może powstawać przy ograniczonym wsparciu morfologicznym i składniowym. Niedostatek środków powierzchniowych na poziomie zdań wiąże się jednak z zubożeniem jej aspektów hierarchicznych, takich jak wydobycie istotnej informacji, podkreślanie i ocena szczegółów, tworzenie narracyjnych przebiegów pozatemporalnych, wreszcie – budowa narracji złożonych. Omawiamy również teoretyczne implikacje naszych badań dla analizy narracji jako takiej.

---

¹ H.K. Ulatowska, G.S. Olness *Some observations on narratives by aphasics and their contributions to narrative theory*, „Journal of Narrative and Life History” 7.

Linearne i hierarchiczne cechy narracji

Zgodnie z podstawową pracą Labova i Waletzky'ego [1967] narracje wykazują cechy zarówno linearne, jak i hierarchiczne. Według tych autorów „ściśle następstwo temporalne” wydarzeń wyrażone w zdaniach narracyjnych jest „definitywną cechą narracji” i pełni dla niej funkcję referencyjną. Narracje wykazują także cechy hierarchiczne. Zdaniem Labova i Waletzky'ego mówiący podkreślają niektóre informacje, poddając je ocenie, a jej brak powoduje, że narracja jest pozbawiona zarówno znaczenia, jak i sensu („*lacks signifiacnce*” and „*has no point*”). Poza tym eksponują oni niektóre wydarzenia lub informacje jako bardziej znaczące od innych po to, aby przekazać ich sens słuchaczowi. Za godne odnotowania należy uznać, że takie podkreślenie ma charakter w znacznej mierze semantyczny: „podstawowa definicja ewaluacji – piszą Labow i Waletzky – musi być semantyczna, choć jej implikacje są strukturalne”.

W późniejszych pracach poświęconych narracjom także podkreśla się jej linearne i hierarchiczne cechy. Na przykład Longacre [1983] akcentuje temporalną naturę narracji jako gatunku. Jeśli zaś chodzi o informację hierarchiczną, to mamy model makrostruktury van Dijka [1980], który jest zasadniczo hierarchicznym modelem relacji między informacyjnymi elementami – propozycjami (*propositions*)² – narracji. W swojej wcześniejszej pracy Longacre [1981] omawia środki, za pomocą których układ czasowników i struktury zdań podrzędnych służą jako narzędzia akcentowania informacji skojarzonej ze „szczytem” czy „kulminacją” (*peak or climax*) narracji. Wreszcie modele odwołujące się do gramatyki narracji [np. Rumelhart 1975; Yekovich, Thorndyke 1981], dziś już zdezaktualizowane, mają w znacznym stopniu charakter hierarchiczny. Ujmują one grupy propozycji (*propositions*) w kategorii strukturalne.

Ważnym aspektem rozróżnienia temporalnych i hierarchicznych cech narracji jest odmiennosc powierzchniowych środków językowych stosowanych w celu realizacji wyżej wymienionych funkcji. Zgodnie ze stanowiskiem Labova i Waletzky'ego, rozwiniętym następnie przez Longacre'a [1981], zarówno formy morfologiczne oznaczające czas oraz aspekt, jak i wtrącenia czy różne sposoby użycia

² Angielski termin *proposition* bywa tłumaczony na polski jako „sąd” albo „propozycja”. Pojęcie „sądu”, stosowane w logice, bywa utożsamiane przede wszystkim ze znaczeniem wypowiedzi, stwierdzającej określony stan rzeczy, której można przypisać jedną z wartości logicznych. W pracach z zakresu lingwistyki wypowiedzi, semantyki narracji czy analizy dyskursu, częściej wykorzystuje się natomiast (m.in. dla zaznaczenia odmiennosci ujęcia) termin „propozycja”. Terminem tym określa się wówczas przedmiotową zawartość semantyczną wypowiedzenia, swoistą „treść myślową”, która może łączyć się z różnymi operatorami modalnymi i wartościami illokucyjnymi, tworząc różne akty mowy (w związku z tą problematyką zob. np.: E.V. Padučeva *Propozycyjnalna treść wypowiedzi. Pojęcie propozycji*, w: tejsze *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości*, przeł. Z. Kozłowska, PWN, Warszawa 1992). W niniejszym tekście *propositions* tłumaczymy więc jako „propozycje”. (Przyp. red.).

zdań zależnych i niezależnych mają kluczowe znaczenie dla rozróżnienia w narracjach zdań referencyjnych i oceniających. Nasz artykuł skupia się właśnie na związkach między zjawiskami zdaniowymi i dyskursywnymi w narracjach.

Interesuje nas szczególnie kilka konkretnych kwestii. Do jakiego stopnia cechy linearne i hierarchiczne narracji zależą od morfologii, słownictwa, składni? Czy aktualizacja funkcji narracyjnych jest możliwa bez pełnego zestawu powierzchniowych środków lingwistycznych? Czy wypowiedzi o zaburzonych cechach linearnych lub hierarchicznych (wskutek zużożonego zakresu środków powierzchniowych) nadal pozostają narracjami, czy też zmieniają swą naturę? Odpowiedzi na te pytania pozwolą określić funkcje powierzchniowych form morfologicznych, leksykalnych i składniowych w teorii i tworzeniu dyskursu narracyjnego, jak również konstytutywne atrybuty narracji.

Linearne i hierarchiczne aspekty narracji w afazji

W jakim stopniu zaburzenia morfologiczne, leksykalne i składniowe wpływają na narracje osób cierpiących na afazję? Jeśli chodzi o cechy linearne, to sekwencje zdań podrzędnych w narracjach takich pacjentów szczegółowo odtwarzają chronologiczne następstwo wydarzeń. Mimo zmniejszenia liczby lub zaburzenia takich znaczników czasowości struktur powierzchniowych, jak morfemy gramatyczne sygnalizujące czas i aspekt czasowników oraz spójniki i zaimki czasowe, zachowana zostaje temporalna spójność narracji. Osoby z afazją rekompensują te braki, łącząc zdania czasowe zgodnie z konstytutywnymi elementami narracji („narrative heads”). Pojawia się też tendencja do tworzenia prototypowych narracji ze ściśle linearnym następstwem wydarzeń wyrażonym prostym łączeniem propozycji (*propositions*) oraz użyciem takich słów, jak spójnik „i” czy przysłówki „po-tem”. Takie narracje mogą z powodzeniem przekazywać następstwo wydarzeń, a więc upodabniać się do narracji typowych. Potwierdzałyby to tezę Labova i Waletzky’ego, że czasowość wyrażona przez sekwencje głównych członów narracji stanowi jej trzon. Sugerują oni także, iż umiejętność ta zależy nie tyle od językowych środków powierzchniowych, ile od mechanizmu poznawczego służącego do tworzenia sekwencji; być może środki te są drugoplanowe lub zbędne do wyrażania linearnych aspektów narracji, przynajmniej w jej prostych formach. Wydawałoby się zatem, że z perspektywy badań aspektu linearnego [np. model makrostrukturalny van Dijka 1980] nie trzeba koniecznie krytykować podejść poznawczych w badaniach nad narracją za lekceważenie funkcji powierzchniowych środków językowych.

Niemniej jednak zebrane przez nas dane zdają się świadczyć, że środki te mają kluczowe znaczenie dla eksponowania informacji w narracjach zbudowanych w sposób hierarchiczny. Po pierwsze, osoby cierpiące na afazję wykazują skłonność do szeregowania i upraszczania struktury zdaniowej (np. zmniejszanie liczby struktur zanurzonych), co chroni je przed dygresjami odbiegającymi od głównej linii narracji [Ulatowska, Freedman-Stern, Doyel, Macaluso-Haynes i North,

Dociekania

1983; Ulatowska, North i Macaluso-Haynes, 1981]. Narracje te nie różnicują zatem informacji pierwszo- i drugoplanowej. Po wtóre, przeważnie brakuje takich łączników, jak zaimki i przysłówki, które sygnalizują relacje podrzędności – na przykład warunkowe lub przyczynowe – i relacje czasowe między większymi częściami narracji. Wiązą się z tym trudności polegające na odchodzeniu od narracji prototypowych, na przykład na próbowaniu konstruowania pozbawionych wyznaczników czasowych nietemporalnych przejść między częściami narracji czy też na przekształceniu narracji w inny rodzaj dyskursu, na przykład argumentacyjnego. Po trzecie, pacjenci z afazją pomijają w wielu przypadkach temporalne odniesienia czasowników, dokonują też redukcji morfemów wyrażających czas i aspekt. Na przykład takie czasowniki, jak *last* (trwać) i *continue* (kontynuować) są często zastępowane przez *to be* [Ulatowska i Sadowska 1989, 1992]. A ponieważ zmiany struktur powierzchniowych, w tym form czasownika, często są używane do zaznaczenia kulminacyjnych punktów narracji [Longacre 1981], opowieści afatyków zwykle „spłaszczają” akcje, słabo zaznaczając momenty wzrostu napięcia. Wszystko to sprawia, że ich opis przebiegu wydarzeń traci płynność. Takie spłaszczenie może pomniejszać zdolność wyrażania najważniejszych wydarzeń lub kluczowych informacji w narracji [Robinson 1981]. Wreszcie, narracje tych osób mają często zredukowaną ilość elementów oceniających. Może się to wiązać zarówno ze złożonością językową i różnorodnością narzędzi strukturalnych, niezbędnych do oceny [szczegółowy opis w: Labov 1972], jak i ze wspomnianą już trudnością tworzenia przejść nietemporalnych.

Należy odnotować, że u pacjentów z afazją te powierzchniowe deficyty językowe nie tyle zakłócają wydobywanie informacji hierarchicznych w procesie rozumienia czyichś narracji, ile zdolność do samodzielnego konstruowania takiej hierarchii. Choć pacjenci lepiej rozpoznają główne punkty narracji niż szczegóły [Brookshire i Nicholas 1993], to nie potrafią wskazać głównego tematu narracji, sedna omawianej sprawy, ponieważ brak im niezbędnych form składniowych i leksykalnych, by zwięźle wyrazić złożone relacje między wydarzeniami w narracji [Ulatowska i Chapman 1994].

Osoby cierpiące na afazję potrafią tworzyć narracje proste czasowo, nie mogą jednak oderwać się od porządku chronologicznego. Nie są również w stanie wyeksponować istotnej informacji zawartej w narracji. Ograniczony zasób środków powierzchniowych znacznie obniża zdolność wyrażania informacji hierarchicznej, co pokazuje ścisłą, wzajemną zależność między powierzchniowymi środkami językowymi a informacją wymagającą podkreślenia.

Podsumowanie

W badaniach wypowiedzi osób cierpiących na afazję eksponuje się znaczenie powierzchniowych środków lingwistycznych niezbędnych do hierarchicznej organizacji narracji. Pragnęłybyśmy jednak wyraźnie zaznaczyć, że jak dotąd w analizach tych nie poświęcono dostatecznej uwagi stosunkom między powierzch-

wymi środkami językowymi na poziomie zdania a dyskursem narracyjnym. O ile nam wiadomo, nie ma jednolitego modelu opisującego takie współzależności. Z perspektywy historii konstrukcji takich modeli widać wyraźnie, że do tej pory skupiano się głównie na umiejętnościach werbalnych [np. Labov 1972, Longacre 1981], formach ewaluacji, oznaczania momentu kulminacyjnego, uwypuklenia istotnej informacji w oderwaniu od ich powiązań z makrostrukturą narracji. Modele te, opisując wyższe poziomy organizacji narracji [np. van Dijk 1980], dostarczają jednak niewiele informacji o stosunkach między tymi makrostrukturami a środkami językowymi stanowiącymi ich podstawę. Choć wyniki naszych badań wskazują, że obecność lub brak pewnych powierzchniowych środków językowych wpływa na jakość narracji, wyniki dotychczasowych badań nie zapewniają systemowych ram pojęciowych dla szczegółowego wyjaśnienia takich wzajemnych oddziaływań.

Na zakończenie przedstawimy przykład takich interakcji, które mogłyby być włączone do ogólnego modelu, gdyby kiedykolwiek został on stworzony. Odwołamy się do narracji 15-letniego chłopca cierpiącego na afazję [Ulatowska i in. 1983], opowiadającego o wypadku samochodowym, jaki miał miejsce w trakcie wyprawy nad jezioro Possum Kingdom, gdzie planował on ponurkować z rurką (*snorkel*).

Going to Possum Kingdom.
Almost there.
Other guy was drunk.
Head-on collision.
And Mike S was driving.
And me passenger.
Head-on collision.
And would've died.
Some guy stopped along the road.
And put the snorkel in my throat.
And would've died.
And other guy went insane.
And that's it. (s. 333)

Narrację tę, podobnie jak inne narracje osób z afazją, cechuje uboga gramatyka (na poziomie zdań) z zachowaną wszakże dobrą organizacją koncepcyjną. Podkreślimy interesującą konstrukcję całości jako szeregowania propozycji (*propositions*), odnotowując zarazem brak czasowników w kilku zdaniach, a także uproszczoną morfologię pozostałych. Głównym środkiem oceny są powtórzenia (np. „head-on collision” – „zderzenie czołowe”). Jasno ujęte zostało następstwo czasowe, odzwierciedlające umiejętność spójnego przedstawienia wydarzenia. Samo zakończenie – „and that's it” („i to wszystko”) pełni funkcję zrytualizowanego zakończenia sekwencji czasowej.

Dalsza interpretacja tej narracji z perspektywy teoretycznej wymagałaby (choćby w minimalnym zakresie) rozważenia niektórych kluczowych interakcji. Po pierwsze, czy wyznaczniki poznawczego uporządkowania omawianych wypadków i sygnały związane z powierzchniową organizacją środków językowych są wobec

Dociekania

siebie redundantne, czy też dostarczają różnych informacji o czasowym następstwie zdarzeń? Oczywiście, prostą narrację można stworzyć poprzez łączenie informacji, używając czasowników z niewielką ilością wyznaczników czasowych. Lecz czy oznacza to, że sama sekwencja opisywanych wydarzeń jest jedyną informacją, która kształtuje linearny aspekt opowiadania? Jakie rodzaje narracji (np. złożone, odbiegające od linearnej organizacji czy też osadzone w odmiennych dyskursach) zależą ściśle od powierzchniowych znaczników czasowości? W jakich kontekstach środki językowe nabierają istotnego znaczenia dla kodowania linearnych cech narracji i jak funkcjonują w ogólnym jej rozwijaniu?

Po drugie, jakie są względne role różnych instrumentów ewaluacji, a także jaki jest stopień zależności typów oceny od środków powierzchniowych? Na przykład, powtórzenie propozycji (*propositions*) – co widać w powyższej narracji – wymaga minimalnych umiejętności werbalnych. Czy kiedy mówiący stara się trafić w sedno, ten typ oceny jest skuteczniejszy niż inne? Jakie typy ewaluacji uwypuklają informacje najskuteczniej? Które z nich zależą od struktur powierzchniowych?

Model relacji między powierzchniowymi strukturami języka a organizacją dyskursu musi uwzględniać więzi między językowymi środkami wyrażania czasowości i istotności znaczeniowej. Wymagałby on również uwzględnienia interakcji tych środków z innymi, które czynią z narracji złożoną formę dyskursywną. Jak dotąd nie stworzono modeli opisujących takie interakcje. Mamy nadzieję, że badania nad afazją ofiarują, nawet jeśli na razie skromny, wgląd w te zagadnienia, przyczyniając się do lepszego zrozumienia mechanizmów tworzenia narracji.

Przełożyli *Anna Kinecka, Bogusław Zakrzewski,*
współpraca *Jan Kordys, Grzegorz Grochowski*

Cytowana literatura przedmiotu

- Brookshire R.H., Nicholas L.E., 1993, *Comprehension of narrative discourse by aphasic listeners*, w: H.H. Brownell, Y. Joannette (Eds.), *Narrative discourse in neurologically impaired and normal aging adults*, San Diego (CA): Singular.
- Labov W., 1972, *Language in the inner city. Studies in the Black English vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov W., Waletzky J., 1967, *Narrative analysis. Oral versions of personal experience*, w: J. Helm (ed.), *Essays on the verbal and visual arts. Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*, Seattle: University of Washington Press.
- Longacre R.E., 1981, *A spectrum and profile approach to discourse analysis*, „Text” 1.
- Longacre R.E., 1983, *The grammar of discourse*, New York: Plenum.
- Robinson J.A., 1981, *Personal narratives reconsidered*, „Journal of American Folklore” 94.

Ulatowska, Olness Kilka uwag o znaczeniu badań...

- Rumelhart D.E., 1975, *Notes on a schema for stories*, w: D.G. Bobrow, A.M. Collins (eds.), *Representation and understanding*, New York: Academic.
- Ulatowska H.K., Chapman S.B., 1994, *Discourse macrostructure in aphasia*, w: R.L. Bloom, L.K. Obler, S. De Santi, J.S. Ehrlich (eds.), *Discourse analysis and applications. Studies in adult clinical populations*, Hillsdale (NJ): Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Ulatowska H.K., Freedman-Stern R., Doyel A.W., Macaluso-Haynes S., North A.J., 1983, *Production of narrative discourse in aphasia*, „Brain and Language” 19.
- Ulatowska H.K., Sadowska M., 1989, *Discourse and agrammatism*, „Polish Psychological Bulletin” 20.
- Ulatowska H.K., Sadowska M., 1992, *Some observations on aphasic texts*, w: S.J. Hwang, W.R. Merrifield (eds.), *Language in context. Essays for Robert E. Longacre*, Arlington (TX): The Summer Institute of Linguistics–University of Texas at Arlington.
- van Dijk T.A., 1980, *Macrostructures. An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction and cognition*, Hillsdale (NJ): Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Yekovitch F.R., Thorndyke P.W., 1981, *An evaluation of alternative functional models of narrative schemata*, „Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior” 20.

Abstract

Hanna K. Ulatowska
University of Texas at Dallas

Gloria Streit Olness
University of North Texas (Denton)

Some observations on narratives by aphasics and their contributions to narrative theory

The article discusses the importance of determining the relationship between sentence-level devices and narrative discourse for narrative theory. This issue is of special significance in the studies of aphasic language which often demonstrates a relative preservation of narrative discourse in spite of a disruption of sentence level devices. A theoretical account of this phenomenon could be determined provided that the relative role of specific sentence devices could be related to temporal-causative organization and evaluative structures necessary for construction of narrative discourse.